

bollé i strossmayer

prilog anketi

raspisanomj

1909. godine

u zagrebu

za podizanje

spomenika

strossmayeru

miroslava

despot

Dolazak Hermanna Bolléa u Hrvatsku vezan je uz dvije ličnosti: Strossmayera i Kršnjavoga, dok je treća, Rački, bio neka vrsta posrednika. Inicijator je bio Kršnjavi, pišući Račkome iz Siene »da bi Bollé rado doći ovamo¹ za konačnu ustanovu osnove za Galeriju...«² Rački je o tome obavijestio Strossmayera 14. svibnja 1876,³ u lipnju iste godine Bollé je već u Đakovu, a svega nekoliko dana nakon toga i u Zagrebu.⁴ U rujnu Strossmayer, pišući ponovo Račkome, naglašava da bi Bollé bio pripravan »u Zagrebu se nastaniti, kad bi se ozbiljno o tomu radilo, da se crkva stolna malo po malo popravi. To bi bila probit za nas, jer je to vrlo raden i inteligentan čovjek, a čovjek, koji bi se rado naučio hrvatski⁵ i koji bi gledao, da iz naše domaće mladeži stvori u svakoj struci umjetnike, nužne za narodni naš razvitak.«⁶

Godine 1876. Bollé je u 31. godini, dakle u naponu snage. Od 1872. do 1879. radi u Beču kod poznatoga bečkog graditelja Schmidta. U rodnome gradu Kölnu završio je realku i rajnsku obrtnu školu. »Međutim on nije nikada sebi stvorio kvalifikacije za graditeljstvo. Možda ga je u tome i spriječio rat, koji je buknuo između Pruske i Francuske god. 1870—71. Postavši vojnikom bio je u bitci kod Mars-La Toura ranjen u nogu i time mu je, kako je sam običavao reći, bilo za uvijek prišteđeno polaziti gra-

¹
u Hrvatsku.

²
Ferdo Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer. Knjiga druga. Od 6. jan. 1876. do 31. dec. 1881. O stogodišnjici rođenja Franje Račkoga izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 192, str. 25. U daljnjem tekstu kratica KRS, II, KRS, III, KRS, IV.

³
KRS, II, str. 25.

⁴
KRS, II, str. 28.

⁵
Bollé je u Beču počeo učiti hrvatski, za što nalazimo potvrdu u pismu Kršnjavom od 21. prosinca 1878. Pismo je doduše naslovljeno samo sa »Lieber Freund«, ali smo uspoređivanjem pisama Josipa Jurja Strossmayera ženi Ise Kršnjavog od 1875. dalje ustanovili da je doista riječ o pismu Ise Kršnjavom čija je prva supruga, Bečanka, s vremenom izvanredno naučila hrvatski pa je od godine 1878. podučavala Bolléa u Beču. Original Bolléova pisma Kršnjavome nalazi se u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pod signaturom XII.-A 56/1. Pisma Josipa Jurja Strossmayera prvog ženi Izidora Kršnjavog nalaze se u ostavštini Kršnjavi, kut. 4, Arhiv Hrvatske, Zagreb.

⁶
KRS, II, str. 65.

dnje i verati se po skelama.«⁷ Godine 1879. udružuje se »sa kasnijim ravnateljem obrtne škole u Trstu Enricom Nordijem, s kojim je zajedno izveo, ali mimo prvobitne osnove, restauraciju crkve u Mariji Bistrici«. ⁸ Sam Bollé navodi u pismu »dragom prijatelju« da se na bistričkoj crkvi radi punim tempom, osim toga da su mu iste godine povjerene i neke adaptacije na dvorcu nedaleko od Kijeva.⁹ U istom pismu zahvaljuje na pomoći pri učenju hrvatskog jezika, koju mu je pružila supruga njegova »dragog prijatelja«. ¹⁰ Još prije toga, u jesen 1877, Bollé je kod Strossmayera u Đakovu. O toj posjeti piše biskup Račkome u Zagreb između ostalog: »Ovdje je bio nedilju dana Bollé. Oдавle je otišao u Križevac. Govorili smo i o stolnoj crkvi. Ako iz toga posla što god bude, to će se Vami jedino zahvaliti moći. Za nadbiskupa¹¹ će biti vječita sramota i ukor, što o tomu s nikim ni govoriti¹² nije htio.«¹³

Za svoga boravka u Beču ljeti 1878. Strossmayer se sastao i s Bolléom, koji mu je kazao da se »misli dakle nastaniti u Zagrebu«, gdje bi htio »... imati Natural-Wohnung, pri kojoj bi mogao imati nešto baščice i svoj atelier«. ¹⁴ U jesen 1879. Bollé definitivno sređuje svoje stvari u Beču, te se »... konačno u Zagreb preseli«. ¹⁵ U prosincu iste godine izlaže u Zagrebu, na umjetničkoj izložbi, svoje gradi-

7

Lunaček, Herman Bollé, Obzor, Zagreb 1926, br. 104, 18. IV.

8

Lunaček, Herman Bollé, Obzor, Zagreb 1926, br. 104, 18. IV.

9

Vidi bilješku 5.

10

Vidi bilješku 5.

11

Riječ je o nadbiskupu Josipu Mihaloviću (1870—1891).

12

Znači da je navod S. Szavits-Nosana netočan kada tvrdi da je Bollé preselio u Zagreb »na poziv zagreb. kaptola i nadbiskupa... (1879)«. Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925, Zagreb, s. a., str. 35.

13

KRS, II, str. 127.

14

KRS, II, str. 225. Kasnije je Bollé sagradio sebi kuću u današnjoj Ulici 8. maja 64.

15

KRS, II, str. 237.

teljske osnove i nacрте.¹⁶ Ali već u ožujku 1880. počinju i prve intrige,¹⁷ a u svibnju 1882. Bolléov je položaj »... kod Kaptola tako uzdrman«,¹⁸ te se Rački pobojao da će »... prije ili poslije odavle otići. Spletke iz vana malo da nisu posvema uspjele. Još ga samo nas trojica ili četvorica podržavamo«.¹⁹ To piše Rački Strossmayeru iz Zagreba 14. svibnja 1882. Deset dana kasnije odgovara Strossmayer Račkome, kako žali što Bollé u Zagrebu tako loše prolazi. Uz ostalo, on piše: »Da naši ljudi, napose pako svećenici i kanonici, samo iskre (pameti) imaju u glavi, morali bi neumorno o tomu raditi, da se crkva stolna sretno ispravi. U tomu slava i ponos svećenstva sastoji, a u tu svrhu potreban je Bollé ko komadić kruha.«²⁰ U međuvremenu su se strasti ponešto smirile. Bollé je u zajednici s Kršnjavim uspio osnovati Obrtnu školu u Zagrebu, postavši i njezinim ravnateljem. Iste godine doživio je i zamjeran uspjeh na izložbi u Trstu, koja je bila priređena »... povodom 500-godišnjice pripajanja Trsta Austriji; otvorena je bila 1. VIII 1882«.²¹ Na toj izložbi Hrvatska nastupa prvi put samostalno, i to u zasebnom paviljonu, koji je bio sagrađen prema Bolléovim nacrtima. Uspjeh na izložbi ponukao je Bolléa da i zagrebačkom općinstvu pokaže prve radne rezultate đaka iz Obrtne škole. Priredio je izložbu godine 1883, a izloženi su bili stolarski radovi. »... U tom razredu su učitelji g. F. H ä c k e r²² i B u d i c k i ... Proizvodi kovačije i bravarije pod

vodstvom g. M e s i ć a²³ izvršni su; pokazuju liep napredak u kovanju, pilenju, raznih kopčah, dljetovah, kvakah, svitakah, svećnjakah, izrađenih po nacrtu arhitekta g. B o l l é - a.«²⁴

Na početku 1884. Bollé boravi u Kölnu »... kamo je otišao na proslavu 80-godišnjice svoga oca, pak će odmah sastaviti nacрте za dekoracije i ugovoriti posao s Klauserom, koji dekorira ovdašnjju²⁵ pravoslavnu crkvu«. Velika promjena nastala je u Bolléovu životu u proljeće 1885. Te godine prešao je s protestantske na katoličku vjeru,²⁷ ali od tog je vremena prijateljski odnos sa Strossmayerom postajao sve hladniji. Ponešto je možda tome pridonio Kršnjavi, a možda je i sam nadbiskup Mihalović skrivio takvo stanje — zasad je to još otvoreno pitanje. U pismu Račkome iz Đakova, 5. prosinca 1889, Strossmayer naziva Bolléa sebičnjakom i najskrajnijim pangermanistom.²⁸ Iste godine, 10. prosinca, piše: »... bude napokon ustanovljena Zemaljska Obrtna škola sa Muzejem za umjetnost i obrt«,²⁹ koji je bio osnovan godine 1880. Iduće godine muzej je preseljen u »... srednji dio novo dovršene zgrade obrtne škole«,³⁰ muzejske zbruke se s vremenom povećavaju, ali nekih većih aktivnosti muzej ne pokazuje. Godine 1890. odnosi između Strossmayera i Bolléa sve su zategnutiji, te biskup preporučuje Račkome slovenskog kipara Gangla,³¹ jer od sveg srca želi »... da ovaj mladi umjetnik može naći posla u Zagrebu. Ja Vam zato, dragi Franjo, toplo preporučujem, da se kod preč. tamošnjega Kaptola živo zauzmete, ter skulpturske radnje

16

Miroslava Despot, Historijat postanka i razvoja »Muzeja za umjetnost i obrt« od 1880—1919. Povodom 80-godišnjice. Neobjelodanjen rukopis, str. 5. Jedan se primjerak nalazi među raritetima u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, signatura R. 7536. U daljnjem tekstu kratica Despot, MUO.

17

KRS, II, str. 261.

18

KRS, III, str. 20.

19

KRS, III, str. 20.

20

KRS, III, str. 21—22.

21

Miroslava Despot, Umjetno-obrtna proizvodnja Hrvatske na izložbi u Trstu 1882. godine. Zbornik Muzeja primenjene umetnosti, Beograd 1959, 5, str. 147. Ovom prilikom upozoravamo na netočan navod da je hrvatski paviljon u Trstu sagrađen 1883. Zdenko Šenoa, Herman Bollé, Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb, MCMLIX, 1, str. 421.

22

O Friedrichu Häckeru kao socijalistu, Miroslava Despot, Nekoliko podataka o akciji slagara Huge Gerbersa u Zagrebu godine 1877. Putovi revolucije, Zagreb 1963, br. 1—2, str. 391—401.

23

Ante Mesić, poznati zagrebački bravar.

24

Despot, MUO, str. 22—23.

25

zagrebačku.

26

KRS, III, str. 109.

27

KRS, III, str. 171.

28

KRS, IV, str. 108.

29

Despot, MUO, str. 31.

30

Despot, MUO, str. 31.

31

Alojzij Gangl, poznati slovenski kipar (Metlika 8 VI 1859 — Prag, 2. X 1935).

povjerite vještomu ovomu našem čovjeku. Vi do- jako dajete takove poslove najviše tuđincem Ni- jemcem, navlastito Bečlijama, što Vas i skuplje do- đe i nenaručnije Vam biva. Sada eto imadete na- šega čovjeka, pak dajte njemu privredu. Zašto da Vam uvijek g. Bollé ljude traži i preporučuje?»³² To je ujedno zasad posljednja poznata zabilježba o od- nosima Bollé—Strossmayer.

Bollé je ipak i dalje svestrano aktivan u Zagrebu. Ravnatelj je Obrtne škole, vodi i Muzej za umje- tnost i obrt s kraćim prekidima do 1909. Dovršava restauraciju zagrebačke stolne crkve. Godine 1901. zahvaljuje svom dugogodišnjem prijatelju Ivši Tkalčiću³³ na dobrom članku³⁴ o portalu zagrebač- ke katedrale, potpuno se s njim slaže i čestita mu što je u svom napisu opovrgnuo neke pogrešne tvr- dnje Izidora Kršnjavog.

Kao direktor muzeja, Bollé nabavlja mnoge nove predmete, pa je poveo i širu akciju za nabavu zdenca iz Remeta, koji je sve do godine 1907. stajao pod vedrim nebom u dvorištu župnoga dvora u Remetama. Nakon kraćeg vremena pregovori »... su ispali na obostrano zadovoljstvo, pa se taj lije- pi primjerak i danas nalazi u posjedu 'Muzeja za umjetnost i obrt' u Zagrebu.«³⁵ Muzej je, međutim, i dalje nepristupačan javnosti: službeno otvara svoja vrata 19. svibnja 1909. Tom je prilikom navo- dno izbio i svojevrсни skandal zbog toga što je Bo- llé slabo čitao govor: čitao ga je »... tako skanda- lozno, da je kako nas posve ozbiljno uvjeravaju jedan profesor slavistike³⁶ pao u nesvijest.«³⁷ Otvo- renju je uz odjelnog predstojnika Ferdu pl. Mixi- cha prisustvovao i tadašnji rektor prof. dr. Janeček,

³²
KRS, IV, str. 167.

³³
Bollé — Tkalčiću, Agram, 28. 6. 1901. Original u Arhivu Jugo- slavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, signatura XV 9/A 12.

³⁴
Ivan K. Tkalčić, Die Befestigungsthürme unserer Domkirche. Agramer Tagblatt, 1901, 147, 28. VI.

³⁵
Despot, MUO, str. 37.

³⁶
Na Zagrebačkom su sveučilištu tada profesori slavistike Mare- tić i Boranić.

³⁷
Otvorenje muzeja za umjetnost i obrt, Novosti, 1909, br. 138, 20. V. Vidi i ove priloge: Pokret, 1909, br. 115, 21. V, Hrvatska, 1909, br. 115, 21 V, Obzor, 1909, br. 115, 21. V, Agramer Tag- blatt, 1909, br. 115, 21. V. Agramer Zeitung, 1909, br. 115, 21. V.

zagrebački gradonačelnik Amruš i mnoge druge ličnosti. Vjerujemo da je Bollé svoj govor pročitao s lošim naglaskom, ali opet ne tako »skandalozno«, kako su navodile pojedine novine. Znamo da je počeo učiti hrvatski još godine 1878, pa ga je sigurno i svladao zadržavši, vjerojatno, naglasak tipičan gotovo za svakog Nijemca pa i ostale strance. Nakon toga skandala Bollé napušta mjesto muzejskog ravnatelja. U lipnju preuzima dužnost, »... u svojstvu ravnatelja Muzeja za umjetnost i obrt, Levin Horvat«.³⁸

Tako smo eto korak po korak stigli i do jedne od posljednjih Bolléovih akcija. Bio je to njegov prijedlog u vezi s podizanjem spomenika biskupu Strossmayeru.

Svega mjesec dana nakon biskupove smrti³⁹ formiran je u Zagrebu omanji pripremni odbor — sastavljen od »zagrebačkih gospođa« — za podizanje spomenika Strossmayeru. Na dan 6. lipnja 1905. održan je i prvi sastanak, a dva dana kasnije osnovan je odbor na čelu s predsjednicom groficom Ve-

38

Despot, MUO, str. 43. Ne stoji tvrdnja Zdenka Šenoe u članku Herman Bollé, da je Bollé ravnatelj muzeja samo do 1902. Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb, MCMLIX, 1, str. 426.

39

Strossmayer je umro 8. IV 1905.

rom Jelačić i tajnicom Marijom Jambrišak. Na suradnju je pozvan i »Gospojinski klub« u Zagrebu, pa se nakon toga prešlo na šire akcije. Priređivane su kazališne predstave, a čist utržak — jer je kazališna zgrada za dvije večeri bila ustupljena bez ikakve naknade — išao je u korist budućeg spomenika. Uspjeh kazališnih izvedbi bio je tolik da je priređena i treća večer. Izdavan je i »Strossmayerov koledar«,⁴⁰ od kojega je čisti prihod također bio namijenjen budućem Strossmayerovu spomeniku. U kalendaru su od prvog početka pisani manji i veći prilozima o potrebi podizanja spomenika, pa je o tome pisao i Kršnjavi navodeći i neke Strossmayerove ideje. Iznio je kako je biskup zagovarao osnivanje jedne velike međunarodne kato-

ličke akademije u Rimu, želeći »... da ta akademija opovrgava sve zablude na znanstvenom i literarnom polju, pa da nadomjesti uredbu Indexa zabranjenih knjiga,⁴¹ do koje Strossmayer nije puno držao.«⁴²

Godine 1909. »Odbor zagrebačkih gospođa« raspisao je anketu, razaslavši je gotovo svim zagrebačkim kulturnim ustanovama i organizacijama, a i

⁴⁰ od 1907. do 1912.

⁴¹ Index librorum prohibitorum postojao je već i u srednjem vijeku. Prvi štampani popisi javljaju se nakon reformacije, te je zapravo prvi »Index« pod navedenim nazivom (ranije su zvani »Catalogi«) izdan za pape Pavla IV, godine 1559.

⁴² Dr I. Kršnjavi, Strossmayerov spomenik, Strossmayer koledar, Zagreb 1907, str. 142.

nekima izvan Zagreba. Isto je tako anketirao i pojedine ličnosti, tražeći »... da se izjave o tome, kako i gdje bi se imao postaviti spomenik velikom biskupu«. ⁴³ Anketirana je bila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, đakovački Kaptol, umjetnička društva, Matica hrvatska itd. ⁴⁴ Napose je zanimljivo bilo »Mnijenje društva hrvatskih umjetnika 'Medulić'« u Splitu. Ti su umjetnici predlagali: »1. Pravo na natjecanje imaju svi hrvatski, srpski, bugarski i slovenski kipari, ma gdje oni boravili i ma kojoj državi ili pokrajini pripadali. 2. Žiri mora biti internacionalan i sastavljen od četvorice između najboljih, raznim narodnostima pripadajućih svjetskih umjetnika u skulpturi. 3. U žiri neka budu pozvani: Rodin, ⁴⁵ Vad der Stapen, ⁴⁶ Hildebrand ⁴⁷ i Suchard. . .« ⁴⁸ Vrlo konkretne prijedloge dalo je i zagrebačko »Društvo umjetnosti« navodeći proimenično kipare koji su bili zvan i da izrade spomenik velikog biskupa. Odboru su u prvom redu preporučeni Valdec i Frangeš, pogotovo zbog toga što se Valdec i okušao u brojnim skicama za spomenik, izradivši i biskupovu posmrtnu masku, a Frangeš je izradio plaketu s biskupovim likom. ⁴⁹ Predložena je nadalje i ova solucija: »Tek ako ne bi Frangeš ni Valdec zadovoljili odbor svoiim radnjama, mogao bi se odbor obratiti još na kojega drugoga umjetnika, recimo Meštrovića, koji bi sigurno nešto vrlo originalno stvorio. . .« ⁵⁰

Među ličnostima bili su anketirani poznati povjesničar i sveučilišni profesor Natko Nodilo, zatim jedan od najvećih slavista Vatroslav Jagić, arhitekt

⁴³ Strossmayer koledar, Zagreb 1910, str. CCIX.

⁴⁴ Vidi priloženu tabelu.

⁴⁵ August Rodin (Paris 12. XI 1840 — Meudon 17. XI 1917) jedan od najvećih kipara svoga vremena. O njemu su postojala najoprečnija mišljenja, pa su mu skulpture često i uklanjane.

⁴⁶ Charles van der Stapen, belgijski kipar i medaljer (Bruxelles 19. XII 1843 — 21. X 1910).

⁴⁷ Adolf Ernst Robert Hildebrand, njemački kipar (Marburg 6. X 1847 — München 18. I 1921). Njegova djela karakterizira jednostavnost, uzor mu je antikna skulptura.

⁴⁸ Stanislav Sucharda, češki kipar i medaljer (Nova Praha 12. XI 1866 — Prag, 5. V 1916).

⁴⁹ Strossmayer koledar, Zagreb 1910, str. CCXVIII

⁵⁰ Strossmayer koledar, Zagreb 1910, str. CCXIX.

Ciril M. Iveković, koji je kao lokaciju predlagao Kaptol, za razliku od većine ostalih koji su se manje-više svi zalagali za prostor pred Akademijom unutar velike rotunde. Originalan je bio prijedlog don Frane Bulića. Predlagao je Strossmayerovo šetalište, obrazlažući to riječima: »Kako u staroj Grčkoj u Ateni, Grci podigoše svojoj pokroviteljici Minervi spomenik na Akropoli, Parthenon, a pred njim kip Atheni, koji je bio kao neki znak, sam simbol grada Atene, a pozlaćeni vrh koplja ovoga kipa bio je već iz daleka svim, koji su u Atenu dolazili, kano neki putokaz — tako i Strossmayerov spomenik u Gornjem gradu, u Akropoli Zagreba, morao bi biti svim domaćima i inostrancima kano simbol Hrvatske putokaz narodnih želja i težnja.«⁵¹

Jedan od anketiranih bio je i Hermann Bollé. Njegovo pismo upućeno »Slavnomu odboru zagrebačkih gospođa za Strossmayerov spomenik u Zagrebu« pristupačno nam je u originalu.⁵² Zbog dokumentarne vrijednosti donosimo pismo u cijelosti, jer nam ono pokazuje da je Bollé, iako je prekinuo odnose s biskupom, ostao i dalje njegovim poklonikom, priznavajući mu, i to s pravom, sve njegove vrline i vrijednosti. Bollé obrazlaže svoje prijedloge ovim riječima: »Odazivajući se Vašem cijenjenom pozivu od 1. listopada ove godine, čast mi je odgovoriti slijedeće: Ako je odbor zagrebačkih gospođa bezuvjetno zaključio počastiti uspomenu velikoga biskupa time, da mu podigne spomenik, koji bi njega prikazivao onda je moje mnijenje glede

51

Strossmayer koledar, Zagreb 1910, str. CCXXI. Ovom prilikom želimo ukazati na činjenicu da je zapravo prvobitna Strossmayerova zamisao bila da se Akademijina palača, odnosno Galerija, izgradi na Griču. To mišljenje zastupao je i Kršnjavi, a idejom je bio oduševljen i Bollé. Međutim, zagrebačko Gradsko zastupstvo oštro je istupilo protiv takve zamisli, pa je 1875. i u zagrebačkoj štampi vođena o tome dosta žestoka polemika. Uz ostale napisao je jedan članak i Kršnjavi u Obzoru od 3. VII 1875. I u »Viencu« u broju 1 1876. izašla je slika zgrade na Griču. Sam Strossmayer nije želio veliku palaču »... nego manju zgradu na Griču te želi, da bi se godine 1876. počelo graditi«. I dalje, »budući da je zgrada trebala biti izgrađena u stilu renesanse, pošao je Bollé zimi iste godine (1876) u Rim, da tamo prouči veličanstvene palače. Iste zime bio je opet biskup Strossmayer u Rimu, pa smo se i opet svaki dan s njim družili, a Bollé bi nam pokazivao često svoje studije i skice...« Ostavština Kršnjavi, kut. 13/26 II — Povijest gradnje akademijine palače, Arhiv Hrvatske, Zagreb.

52

Original Bolléova pisma nalazi se među raritetima u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R. 5405/10. S malim nebitnim izmjenama pismo je objelodanjeno u Strossmayer koledaru, Zagreb 1910, str. CCXXII—CCXXIII.

spomenika ovo: 1. Najprikladnije mjesto za takav spomenik jest pred zgradom Jugoslavenske akademije, nasuprot glavnomu ulazu, na središnjoj osi Zrinjevca. Mjesto bi dakako trebalo prikladno priudeliti, te bi se to imalo prepustiti dotičnom umjetniku, kako da ga se priudesi. 2. Za podnožje spomenika bila bi najprikladnija građa mramor koji može odolijevati vremenu, granit ili syenit; dočim bi za figuralni i ornamentalni dio spomenika trebalo upotrijebiti broncu, u ostalom i to neka se prepusti umjetniku. 3. Natječaj neka ne bude općenit. Neka se na natječaj pozovu naši umjetnici među koje brojim one koji žive u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji i one koji su pripadnici trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ma oni i ne živjeli sada u njoj. Pošto se znade za najbolje i najsposobnije među njima, bilo bi najzgodnije pozvati ih direktno neka predlože modele i risarije tičuće se samoga spomenika, cijelokupnoga grupiranja i arangementa obzirom na okolinu. Sve radnje od pozvanih trebalo bi nagraditi prema umjetničkoj vrijednosti i prema tome u kolikoj mjeri pokazuju ispravno riješenje zadaće ali ni jednu ispod tisuću kruna. Neka se pozovu: Frangeš, Meštrović, Valdec⁵³ i eventualno još koji. Neka se prepusti volji svakoga od njih, da se složi s kojim arhitektom. 4. Jury neka sačinjavaju: nekoliko članova odbora za podignuće spomenika, zastupnik grada, društva umjetnosti, jugoslavenske akademije, dva arhitekta i dva glasovita tuđa kipara, jedan iz Beča (Zumbusch⁵⁴ ili Kundmann⁵⁵) i jedan iz Praga (Sucharda).⁵⁶ Jury odlučuje o tome koja je radnja

relativno najbolja, kolike imadu biti nagrade za ostale radnje i kojemu umjetniku (a mogu to biti istodobno i dva umjetnika) treba povjeriti izradu definitivne osnove. Ako se takovim postupkom ne bi postignuo željeni rezultat, onda neka se odbor obrati na onoga umjetnika, kojega mu jury predloži i neka s njim tako dugo pregovara i ustanovljuje svoje želje, dok ne dobije željenu osnovu. Obzirom na veliko značenje pokojnog biskupa po sveukupni razvitak napredka Hrvatske bilo bi poželjno, da jury i odbor za podignuće spomenika što strože i pravednije postupaju pri nabavi i izboru toga spomenika, odnosno umjetnika, koji će ga stvoriti. Stoga i jest zadaća odbora i jurya veoma teška. Spomenik treba da se dojmilje gledaoca ne samo kao lijepo umjetničko djelo po svojoj koncepciji i izvedbi, nego treba da izražava i djelovanje i osjećanje velikoga biskupa i to značajnim i ako jednostavnim načinom. S odličnim poštovanjem. U Zagrebu, 10. studenoga 1909. H(ermann) Bollé«

Poslije 1909. ne posjedujemo zasad nikakvih podataka o Bolléovu daljnjem radu. Godine 1914. odlazi u mirovinu, a 17. travnja 1926. u 4 sata ujutro umire u Zagrebu. Pokopan je 19. travnja.

Stigli smo do finala — Bolléa više nema, ali su ostali njegovi radovi. Od početka do kraja svoga boravka u Hrvatskoj i Zagrebu bio je ovako ili onako povezan sa Strossmayerovom ličnošću. A iste godine kada je Bollé umro — 1926. — otkriven je Meštrovićev spomenik Strossmayeru.

53

Bollé predlaže iste umjetnike kao i Društvo umjetnosti, što je i posve razumljivo ako imamo na umu da je tada predsjednik društva Kršnjavi.

54

Caspar Zumbusch, njemački kipar (Herzebrock, Vestfalija, 23. XI 1830 — Rimsting na Chiemseeu, 27. IX 1915). Bio je nastavnik na Umjetničkoj akademiji u Beču. Izvođač mnogih velikih statua, poimence Marije Terezije, i ostalih.

55

Carl Kundmann, austrijski kipar (Beč, 15. VI 1838 — 9. VI 1919). Na glasu kao izrađivač kipova povijesnih ličnosti, poimence Schuberta u Beču, Tegethoffa u Puli i drugih. Uz Caspara Zumbuscha bio je jedan od glavnih predstavnika akademskog realizma u skulpturi Austrije.

56

Vidi bilješku 48.